

”רוח אלהים מרחפת על פני המים”

(בראשית א', ב)

מאת

טוביה פרידמן

רוב המפרשים של ס' בראשית מפרשים "רוח אלהים" = סערה גדולה (ולא Spirit, Geist)

לאמיתו של דבר, פירוש זה — רוח סערה אדירה ולא תופעה אלהית-רוחנית — הוא עתיק יומין. הוא מצוי בפרשנות המסורתית ומקורו נמצא כבר במאמר של רב, האמורא הבבלי בן המאה השלישית; הוא כולל את הרוח, במובן של עצם פיזי, בין עשרת הדברים שנבראו ביום הראשון של ששת ימי הבריאה¹. תרגום אונקלוס הולך בעקבות מאמר זה ומתרגם: ורוחא מן קדם ה' מנשבא, וכך מפרשים גם סעדיה גאון, אבן-עזרא, הרשב"ם, הרמב"ם², רד"ק, רלב"ג ושרד"ל. מבין הפרשנים שלנו רק אברבנאל נמנע מלקבל פירוש זה. בין חוקרי המקרא החדשים, חולק קאסוטו על עמיתיו כשהם מפרשים "רוח אלהים" כעצם גשמי.

אם אמנם "רוח אלהים" היא רוח סערה גדולה, ובגלל זה היא נקראת רוח אלהים, כמו "ארוי אל"³, "הררי אל"⁴ וכדומה, מה תפקידה במעשי בראשית? על כך אין זכר בהמשך הפרק, ולו גם ברמז כלשהו. היפוכו של דבר, דווקא במקום שהיינו מצפים שתזכר, בהפרדת המים העליונים מן המים התחתונים. בכינוס המים למקום אחד — אין "רוח אלהים" נזכרת כלל, כפי שהיא נזכרת בסיפור המבול, בו נאמר "ויעבר אלהים רוח על הארץ וַיִּשְׁפּוּ הַמַּיִם"⁵. פעולות אלו בבראשית א' נעשות על-ידי מעשהו של אלהים או על-פי צויו.

כאשר המקרא בא לחאר תנועת אור הוא משתמש בפעלים שונים, כגון:

תהלים קמ"ז, יח — ישב רוחו יזלו מים.

ישעיהו מ', ז — יבש תציר נבל ציץ כי רוח ה' נשבה בו.

1 חגיגה י"ב, ע"א.

2 מורה נבוכים, ח"א, פרק מ'.

3 תהלים פ', יא.

4 תהלים ל', ה, ז.

5 בראשית ח', א; השווה שמות י"ד, כא.

שמות י', יג — וה' נהג רוח קדים בארץ כל היום ההוא ...
 שמות י', יט — ויהפך ה' רוחיים חזק מאד וישא את הארבה.
 בראשית ח', א — ויעבר ה' רוח על הארץ וישפנו המים.
 יחזקאל א', ד — וארא והנה רוח סערה באה מן הצפון.
 יחזקאל ח', ג — ותשא אתי רוח בין הארץ ובין השמים.
 תהלים א', ד — פמץ אשר תדפנו רוח.
 שמונה פעלים שונים, אבל בשום מקום — חוץ מפסוקנו — לא בא במקרא הפעל "רחף" בצורת ל"רוח". בתרגום התנ"ך של Jewish Publication Society 1962 בא הפסוק בוו הלשון: "a wind from God sweeping over the water". האם יש להניח שבעלי המקרא השתמשו בפעל "רחף" כשבאו לתאר תנועת אור, בלשון הכתוב "כנשר יעיר קנו על גזוליו ירחף"?⁶ גם באוגרית משמש הפעל "רחף" לתאור תנועת צפור, אבל אף פעם אינו מופיע לציון תנועת אור.⁷ כמה מן המפרשים המסורתיים⁸, כאבן-עזרא, רד"ק, רלב"ג ושר"ל, מבארים את המלה "אלהים" שבפסוק הנדון כמונח המציין משהו גדול ומופלג, במקביל ל"ארוי אל". אולם, אם נבדוק בכתובים נמצא שהבטויים "ארוי אל", "הררי אל" ודומיהם, מופיעים במקרא רק בדברי שירה, ואילו פרק א' בס' בראשית הוא כולו פרוזה. רק פעם אחת בא השם "אלהים" כתואר לשם הגדלה: "ונינוה היתה עיר גדולה לאלהים". אבל בכתוב זה, טיב העיר כבר צויין בתואר "הגדולה", והמלה "לאלהים" באה רק לתפארת המליצה. מבחינה דקדוקית אין בה שום דמיון למונח "רוח אלהים".

כאשר הפרוזה המקראית משתמשת באחד משמות האל, כדי לצייין דרגה של הפלגה, אין הדברים שייכים לעצם פיזי אלא למצבו של האדם. יהא זה מצב פיזי או רגשי, כגון:

בראשית ל', ח — נפתולי אלהים נפתלתי עם אחתי.
 בראשית ל"ה, ה — ויהי חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם ...
 שמו"א י"ד, טו — ותרגו הארץ ותהי לחרדת אלהים.
 שמו"א י"א, ז — ותצלח רוח אלהים על שאול.
 שמו"א כ"ו, יב — כי תרדמת ה' נפלה עליהם.
 זכריה י"ד, יג — ביום ההוא תהיה מהומת ה' רבה בהם.

6 דברים ל"ב, יא.

Wörterbuch der Ugaritischen Sprache, J. Aistleiter 1966. p. 292 7

8 ראה: Sabatino Moscati, *JBL* 66 (1947), pp. 305-310; "The Syntax and Meaning of Genesis 1:1-3", J.M. Powis Smith, *Am. Journal of Sem. Languages and Lit.* 44 (1927-28). The Bible: An American Translation 1931 — "a tempestuous wind was raging over the waters." Anchor Bible: "an awesome wind".

כל הכתובים הללו בפרוזה המקראית, השם "אלהים" מופיע בהם כדי לציין את דרגת המופלג, רק כשמדובר במצבו של האדם ולא לציין עצם פיזי. יש להתחשב בעובדה, שבפסוק הראשון ובפסוק השלישי של פרק א' מופיע שם העצם "אלהים" במובנו הרגיל. כיצד יתכן שבפסוק השני תופיע מלה זו במובן אחר? די נדיר. כדי לבסס את פירושו, שרוח אלהים היא סערה גדולה, מסתמכים חוקרי המקרא גם על מקורות חיצוניים. והם מציינים את סיפור בריאת העולם באפוס הבבלי "אנומה אליש"⁹; הטכסט הבבלי מפרט את כלי-נשקו של האל מרדוך במלחמתו עם האלה תיאמת; ביניהם נמצאת רשת המכילה את הרוחות הרעות. האל מרדוך מחדיר אותה לתוך בטנה ורחמה של תיאמת ועי"כ הוא הורג אותה. אין צורך להתעכב יתר על המדה על השוואה מדומה זו, כי אין לה ולא כלום עם המסופר בפסוק ב' של פרשת בראשית.

בעולם המזרח הקדום רווחה התפיסה שנשימת-האל היא כח יצרני, בו תלויים חיי היחיד, העם והמדינה. במכתבי תל אל-עמרנה נחשב פרעה לאל, והוא מתואר כנותן חיים על-ידי נשימת-פיו¹⁰. גם במקרא אנו מוצאים פעמים רבות בהשוואה רוח אלהים = דבר אלהים. גם זה וגם זה שופעים כח יצרני, כח שממנו נובעת בריאה וחיים, כמפורט בכתובים הבאים:

תהלים ל"ג, ו — בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם.

ישעיהו ל"ד, טז — אשה רעותה לאפקדו כי פי הוא צוה ורוחו הוא קבצן.

תהלים ק"ד, ל — תשלח רוחך בראון ותחדש פני האדמה.

איוב כ"ו, יג — ברוחו שמים שפרה.

ישעיהו מ', יג — מי תִּפֶּן את רוח ה' ואיש עצתו יודיענו.

שני המקראות האחרונים מאלפים ביותר:

המקרא הרביעי — "ברוחו שמים שפרה" מהווה חלק של תאור הבריאה, השופע סממנים מיתולוגיים מובהקים — הריגת רהב ונחש הבריאח על ידי האל. למעלה מכל ספק שפירוש רוח אלהים בכתוב זה הוא נשימת האל, פשוטה כמשמעה. לעמת זאת המקרא החמשי — "מי תִּפֶּן את רוח ה'". אם כי גם הוא מתאר את בריאת העולם, כוונת הביטוי "רוח ה'" כאן, היא לא לעצם פיזי, אלא לכח רוחני, במקביל לצלע השנייה של הכתוב — "ואיש עצתו יודיענו". מסתבר, כשהמדובר בתאור מיתולוגי יש לפרש "רוח אלהים" במובן הפיזי, ואם אין לכתוב

⁹ "The Plain Meaning of Ruah in-Genesis 1:2", H. Orlinsky, *JQR* 48 (1957-58), 9
174-182. "Zum Problem des Geistes im Alten Orient und im AT", J. Hehn, *ZATW* 43
(1925), 210-225. גם בתרבות היוונית העתיקה נתפס הרוח (במובן אוויר נוש) כעצם הנושא
בקרבו כח חיים ופוריות. ראה Aristotle, *de Anima* I, 5, 410

רקע מיתולוגי ברור או מטושטש במכוון, הכוונה היא לכח אלהי-רוחני יוצר.
ועתה נחזור לפסוקנו:

והארץ היתה תהו ובהו

וחשך על פני תהום

ורוח אלהים מרחפת על פני המים.

בשתי הצלעות הראשונות היסודות המיתולוגיים מזדקרים לעין — תהו ובהו ותהום. יש להעיר כי גם "חשך" הוא, ביסודו של דבר, מרכיב מיתולוגי, מכיוון שהמקרא תופס את החושך לא כסתם העדר האור, אלא כעצם שיש בו ממש¹¹. אולם, בהתאם למגמת המקרא ניטל עוקצם המיתולוגי במכוון¹², כי מרכיבים אלה אינם באים אלא לתאר את מצב הקוסמוס לפני הבריאה ואינם ממלאים שום תפקיד בתהליך הבריאה. הם חסרי תנועה וחסרי חיים. לא כן "רוח אלהים" — היא מרחפת¹³ כבר העיר קאסוטו, שהיוו של ו"רוח" היא זו הניגוד, וכמו כל יתר המרכיבים בפסוק, הם נזכרים כשעוקצם המיתולוגי ניטל מהם. גך גם המונח "רוח אלהים". לכן, פירושו כאן לא משב-רוח אדיר, לא נשימת-אלהים, אלא כחו היוצר, כח העומד להתבטא בשורה של צווים המנוסחים בלשון "ויאמר אלהים יהי...". רוח אלהים משמשת כאן כעין הקדמה ל"ויאמר אלהים".

על-כן מי שמתרגם רוח אלהים Geist Gottes או Spirit of Gos מתכוון לאמר הכח היוצר של אלהים, וזהו המקרא כפשוטו.

11 "יוצר אור ובורא חשך", ישעיה מ"ה ז; "וחשך אי זה מקומו", איוב ל"ח, יט ועוד.

12 מה שהגרמני מכנה entmythosierung והאמריקאי demythologize

13 קשה לקבל הסברו של הפרשן האחרון לספר בראשית 1974, C. Westermann, שהפועל מרחפת אינו מסמן איזו שהיא פעולה, אינו בא אלא לציין מצב. וכך הוא לשונו של המחבר: "Das Partizip beschreibt darum nicht eigentlich eine actie der sondern die Art ihres Darübersein. Damit ist eine Parallelität zwischen Finsternis und רוח nahegelegt, keinesfalls ein Gegensatz".